

В. К. ГОНЧАРОВ, Є. В. МАХНО

МОГИЛЬНИК ЧЕРНЯХІВСЬКОГО ТИПУ БІЛЯ ПЕРЕЯСЛАВА-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Переяслав-Хмельницький могильник черняхівського типу розташований на рівному плато правого берега р. Трубіж на відстані 1,5 км на північний захід від м. Переяслав-Хмельницький, на землях радгоспу «Переяслав» (вздовж західного боку Старокиївського шляху, на південь від присілкової дороги з радгоспу в хут. Борисівку, проти воріт радгоспу). На відстані 800 м на північ від могильника знаходиться річище літописної річки Альти.

Могильник виявлений під час копання кагатів у 1951 р. В 1952 і 1954 рр. на ньому провадилися розкопки експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. К. Гончарова, під час яких розкрито загальну площу 1307 м² і виявлено 40 поховань та 2 кенотафи. Серед поховань були трупоспалення і трупопокладення¹. Понад половину всіх поховань становлять трупоспалення (21 поховання, або 52,5%).

Ці поховання характерні надзвичайною одноманітністю; вони залягали на глибині 0,25—0,40 м (через це контури ям не можна було простежити) і являли собою невеличку купку дрібних кальцинованих кісток, серед яких траплялися дрібні шлаковані уламки посуду. Лише в одному з поховань (№ 4, розкопки 1954 р.) знайдено кілька шлакованих уламків від великої миски з відігнутих краєм, біконічним бочком на кільцевій ніжці, два глиняні пряслиця (одне з них біконічне, друге — бочковидне, прикрашене джгутовидним рельєфним орнаментом) і дві скляні намистини синюватого та зеленкуватого кольору. Недалеко від іншого поховання (№ 5, розкопки 1954 р.) знайдено сплавлений уламок бронзової арбалетної фібули, який, можливо, належить до даного поховання.

За два роки розкопок не виявлено жодного трупоспалення, кістки якого були б складені в посудину. В поховальну ямку клали лише якусь частину кальцинованих кісток і окремі шлаковані уламки посудин, які, очевидно, були біля покійника перед спаленням і обпалювалися на вогнищі разом з ним. В деяких випадках на вогнище клали, мабуть, і жертвних тварин, окремі перегорілі кісточки яких траплялися при розкопках 1952 р.

Трохи менше половини поховань становлять трупопокладення (19 поховань, або 47,5%).

¹ В 1952 р. розкрито площу 700 м² і виявлено 22 поховання — 6 трупопокладень і 16 трупоспалень. До складу експедиції, крім В. К. Гончарова, входили наукові співробітники Переяслав-Хмельницького музею М. І. Сікорський, Є. С. Нестеровська і фотограф П. Т. Шепель. В 1954 р. розкрито площу 607 м², виявлено 18 поховань — 13 трупопокладень, 5 трупоспалень — і 2 кенотафи. До складу експедиції входили наукові співробітники Є. В. Махно, Н. І. Шендик і фотограф П. Т. Шепель.

На відміну від одноманітних трупоспалень трупопокладення відзначалися різноманітністю. Їх виявляли на різній глибині в різній формі ямах, з різною орієнтацією та різним положенням кістяка.

Як розподіляються поховання за глибиною залягання, видно з табл. 1.

Таблиця 1

Глибина поховань (в м)	Кількість поховань	Кількість поховань в процентах до загального числа	№ поховань та рік розкопок
0,5—0,6	4	21	10, 11, 19, 20 (1954)
1—1,2—1,3	11	58	1, 3, 6 (1952), 1, 2, 6, 7, 14, 16, 17, 18 (1954)
1,5—1,6	3	16	2, 4 (1952), 8 (1954)
3,5	1	5	5 (1952)

Таким чином, на глибині 1—1,20—1,30 м залягало більше половини виявлених поховань, мілкіше цього залягало близько однієї чверті поховань, трохи глибше залягало майже стільки ж і значно глибше залягало лише одне поховання.

Форма чотирьох мілких поховальних ям, викопаних в темному ґрунті, не простежувалась. Можна думати, що стіни у них були вертикальні, прямовисні. Крім того, такі самі стіни були у ям п'яти глибших поховань. Шість поховань мали широкі ями з заглибленою середньою частиною, що утворювала дві поздовжні приступки, причому покійник знаходився в заглибленій частині. Ями чотирьох поховань мали поздовжню приступку з одного боку, і покійник знаходився у заглибленій частині. Дві з цих ям, очевидно, мали боковий підбій (табл. 2).

Таблиця 2

Форма поховальних ям	Кількість поховань	Кількість поховань в процентах до загального числа	№ поховань та рік розкопок
Мілка, прямовисна	4	21,5	10, 11, 19, 20 (1954)
Прямовисна	5	26	1, 3, 6 (1952), 1, 17 (1954)
Із заглибленою серединою	6	31	2, 4, 5 (1952), 6, 18, 17 (1954)
З боковою приступкою	4	21,5	2, 7, 14, 18 (1954)
З них з підбоєм	2	10,75	14, 18, (1954)

Таким чином, можна вважати, що більшість ям формою наближається до прямокутника і має прямовисні стінки. У значній кількості поховальних ям центральна частина заглиблена і, нарешті, є деяка частина ям з поздовжньою приступкою з одного боку, серед яких трапляються ями з боковим підбоєм.

Розподіл поховань за орієнтацією покійників можна бачити на табл. 3.

Таблиця 3

Орієнтація поховань	Кількість поховань	Кількість поховань в процентах до загального числа	№ поховань та рік розкопок
Північна	8	42	2, 4, 5, 6 (1952), 1, 2, 16, 18 (1954)
Північно-західна	5	26,5	1, 3 (1952), 10, 14, 19 (1954)
Західна	5	26,5	6, 7, 8, 11, 17 (1954)
Південна	1	5	20 (1954)

Отже, могильнику властиві в більшій мірі північна, в меншій — західна і північно-західна орієнтація кістяків.

За два роки розкопок виявлено лише три скелети, всі кістки яких лежали в анатомічному порядку¹.

В шести похованнях в анатомічному порядку лежали тазові кістки, кістки ніг та частина кісток однієї руки — правої або лівої². В трьох похованнях на місці лежали лише кістки ніг нижче колін, деякі інші кістки були складені на дві купки, на одній — довгі кістки рук і ніг, на другій — ребра та хребці, а решта — розкидана по ямі або навіть відсутня³.

В п'яти похованнях кістки частково в безладді лежали в ямі, частково були відсутні⁴.

У восьми похованнях з порушеним кістяком були відсутні також черепи (серед них були поховання з цілком або частково порушеним кістяком)⁵.

Отже, кістяки майже всіх трупокладень Переяслав-Хмельницького могильника виявлені в порушеному стані з частково або цілком розкиданими кістками, але ні в одному з цих поховань не виявлено будь-яких доказів пограбування покійників. Те, що в багатьох випадках, як це буде видно з опису, кістки рук та ніг лежали на одній купці, кістки хребта, ребра та лопатки — на іншій, те, що на місці відсутніх кісток грудної клітки зустрічалась іноді посудина, вказує на ритуальне порушення цілості покійників, що відбувалось, очевидно, після того, як тіло їх уже зотліло.

Будь-якої закономірності у формі і глибині ям, а також в орієнтації і положенні кістяка простежити не вдалося. Серед поховань з північною орієнтацією були поховання у майже прямокутній ямі з прямовисними стінами, глибиною 1,2—1,3 м⁶, в широкій ямі з заглибленою центральною частиною, глибиною 1,5—1,6 м⁷, та в ямі з боковою приступкою⁸.

Серед поховань з північно-західною орієнтацією були поховання, виявлені на глибині 0,6 м від сучасної поверхні⁹, поховання в ямі з прямовисними стінами, глибиною 1,2—1,3 м¹⁰, і в ямі з боковою приступкою, очевидно з підбосом¹¹.

Серед поховань із західною орієнтацією були дитяче в мілкій ямі¹², поховання в ямі з заглибленою центральною частиною¹³ і, нарешті, поховання в ямі з боковою приступкою без підбосом¹⁴.

Крім того, одне поховання (№ 20, 1954) мало, здається, південну орієнтацію.

Поховання з північною орієнтацією

а) Поховання в ямах з прямовисними стінами

Таких поховань виявлено три.

Поховання № 1 (1954) було майже цілком зруйноване кагатом. На місці знайдено лише череп, що лежав на правому виску тім'ям на північ.

¹ Поховання № 10, 19 і 20 (дитяче) з розкопок 1954 р., що становить 16%. Два поховання (№ 1 — 1952 р. і № 1 — 1954 р.) зруйновані кагатом в такій мірі, що дають змогу судити тільки про форму і орієнтацію ями, але не про положення кістяків.

² Поховання № 3, 4, 5, 6 (1952), № 2, 18 (1954), що становить 31%.

³ Поховання № 6, 7, 8 (1954), або 16%.

⁴ Поховання № 3 (1952), № 11, 14, 16, 18 (1954), що становить 26,5%.

⁵ Поховання № 2, 4, 5 (1952), № 2, 6, 7, 16, 18 (1954).

⁶ Три поховання — № 6 (1952), № 1, 16 (1954).

⁷ Три поховання — № 2, 4, 5 (1952).

⁸ Два поховання — № 2, 18 (1954).

⁹ Два поховання — № 10, 19 (1954).

¹⁰ Два поховання — № 1, 3 (1952).

¹¹ Одне поховання — № 14 (1954).

¹² Одне поховання — № 11 (1954).

¹³ Три поховання — № 6, 7, 8 (1954).

¹⁴ Одне поховання — № 7 (1954).

Поховання № 16 (1954) виявлено в прямокутній ямі з прямовисними стінами, довжиною 2,2, шириною 0,8—0,9, глибиною 1,2 м, частково поруйнованій кагатом у верхній північно-західній частині. На дні ями в анатомічному порядку лежали кістки лівої ноги та правої нижче колін, а також кістки лівої руки вище ліктя. Решта кісток була розкидана по ямі. На місці грудної клітки на купі лежали потрошені

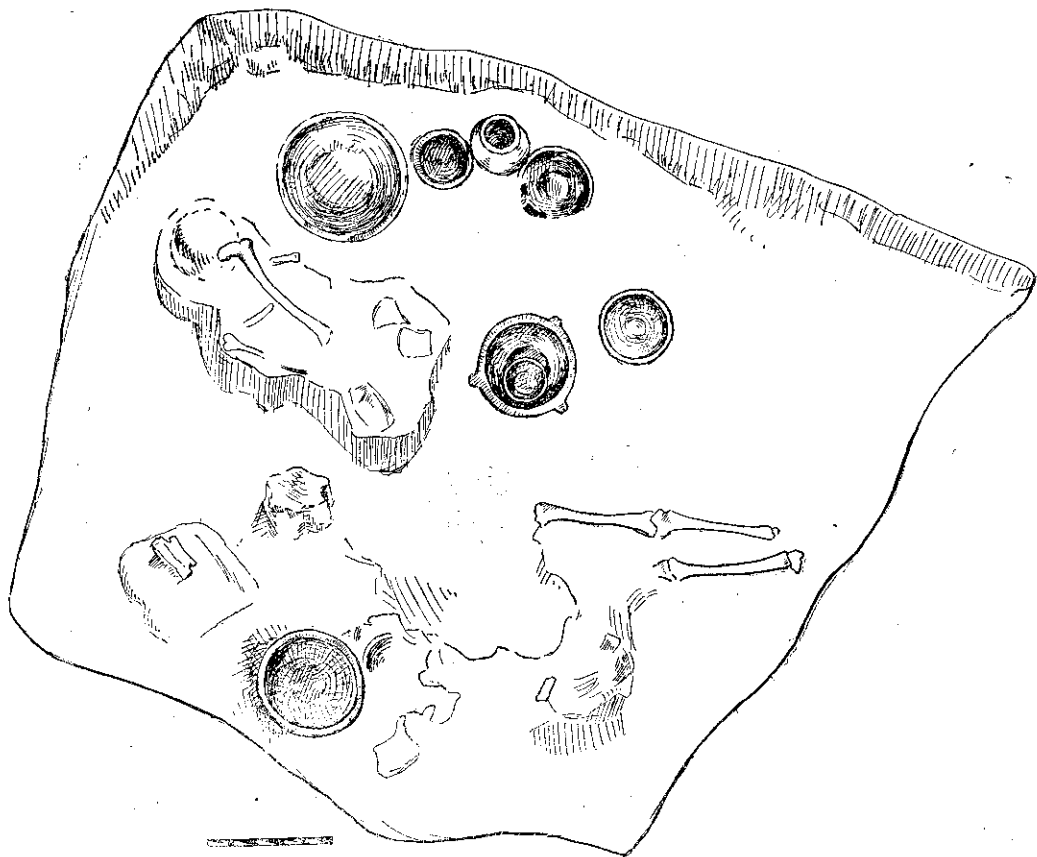

Рис. 1. Поховання № 2 (1952). Вигляд з південного заходу.

ребра, лопатки, ключиці тощо. Положення рук і ніг дозволяє думати, що спочатку покійник лежав на спині, з прямими ногами, витягнутими вздовж тіла руками, головою на північ. В засипу ями та навколо неї знайдено 8 уламків від лощених мисок, один з них шлакований.

Поховання № 6 (1952) виявлено в майже прямокутній ямі з прямовисними стінами, глибиною 1,3 м. Від кістяка збереглися лише кістки ніг, поверх яких лежав череп. Решта кісток була відсутня. Біля черепа стояли два кружальні горщики. Обидва вони мали шорстку поверхню сірого кольору. Тісто має домішку крупнозернистого піску. Один горщик стрункий, з ледве опуклим бочком. Вінця у нього злегка відігнуті, дно плоске. Висота горщика 20,5, діаметр вінець 13,6, дно 10,5 см. Другий горщик — опуклобокий з відігнутими вінцями на підставковій плитці. Висота його 16,5, діаметр вінець 10,5, дна 6 см.

б) Поховання в ямах з заглибленою центральною частиною

Таких поховань з північною орієнтацією виявлено три. Вони виявилися найбагатшими.

Поховання № 2 (1952) (рис. 1). Пляма похоронної ями простежувалась з глибини 1 м в перехідному щарі від гумусу до лесу,

у вигляді овала розміром 2,4 (північ—південь) $\times$ 2 (схід—захід) м. По мірі заглиблення до дна яма поступово звужувалась, набуваючи чотирикутної форми. На глибині 1,3 м вона досягла розміру 2,2 $\times$ 1,8 м. Центральна частина ями була заглиблена, завдяки чому утворилося дві поздовжні бокові площадки шириною 0,2 і висотою 0,2 м, де стояв ритуальний посуд. Центральна частина ями мала глибину 1,5 м від сучасної поверхні і ширину 0,9 м. На дні ями в анатомічному порядку лежали права гомілка з фалангою і ліве стегно. За 0,5 м на північний схід від них в безладді залягала друга група кісток від цього самого кістяка: ліва гомілка, права плечова і права променева кістки та верхня частина черепа. Інвентар, що супроводив поховання, складався з 9 посудин, що стояли на площадках: 6 на лівій площадці і 3 — на правій. Три посудини з правого боку стояли в один ряд вздовж кістяка. 5 посудин лівої площадки поставлені півколом щільно одна біля одної. В центрі півкола була тривуха ваза, всередині якої містився гранчастий кубок. Посуд півкола стояв в такій послідовності: ближче до голови покійника стояла велика і широка сіроглиняна миска з реберчастою профіліровкою корпусу і добре вилощеною зовнішньою поверхнею. Шийка від корпусу відділена вузьким рельєфним кружком, під яким нанесено пролощений орнамент з густо поставлених під кутом косих ліній. Дно миски плоске, а вінця закруглені і трохи відігнуті назовні. Висота миски 11,3, діаметр вінець 25,4, бочка 27,1, дна 7 см (табл. I, 5).

Далі стояв невеликий сіроглиняний горщик із закопченою зовнішньою поверхнею (табл. I, 6), виготовлений, як і весь інший посуд, на крузі, але не так старанно, як миска. Глина не відмучена. Корпус горщика сильно розширений в центрі, шийка вузька і поступово переходить в закруглені вінця, відігнуті назовні. Денце вузьке, має гладеньку підставкову плитку. Висота горщика 14, діаметр вінець 12,4, дна 6,3 см. Поруч з горщиком стояв ще один горщик меншого розміру (табл. I, 16), поверхня якого теж була закопчена. Він був трохи вищий, з майже прямою шийкою, що поступово переходить в закруглені вінця, має розширений у верхній частині корпус, який плавно звужується до плоского і вузького дна без підставкової плитки. Висота цього горщика 12,8, діаметр вінець 9, дна 4,7 см. Поруч стояла велика сіроглиняна миска з добре вилощеною зовнішньою поверхнею і розширеним під шийкою корпусом, який приблизно на середині висоти різко звужується до дна (табл. I, 8). Вінця посудини косо зрізані всередину. Денце має невисоку кільцеву ніжку. Висота миски 8, діаметр вінець 17,1, дна 6,9 см. Крайньою в цій групі була дуже маленька і мілка мисочка світлосірого кольору, теж з лощеною зовнішньою поверхнею (табл. I, 7). Корпус її має різкий злам під шийкою, вінця косо зрізані назовні. Денце має кільцеву ніжку. Висота цієї мисочки 4,5, діаметр вінець 14,8, дна 6,9 см.

Особливої уваги заслуговує тривуха ваза (табл. I, 2). Це досить витонченої форми посудина світлосірого кольору з вилощеною зовнішньою поверхнею і реберчастою профіліровкою корпусу. Вушка у посудини прикріплені до країв вінець і до місця зламу корпусу. Посудина розчленована вушками на три рівні частини, вкриті пролощеним візерунком з густої косої сітки, ялинки і вертикальних широких смуг. Вінця у посудини плоскі з виступом назовні і всередину. Дно має кільцеву ніжку. Висота вази 10,4, діаметр вінець 20,4, дна 8,2 см.

Скляний кубок (табл. II, 16), що містився всередині цієї вази, має форму чаші з кільцевою ніжкою і відігнутими назовні вузькими вінцями. Корпус кубка трохи поширений від денця до вінець, має реберчасту профіліровку. Скло кубка прозоре, зеленкуватого кольору. Зовнішня поверхня патенізована, вкрита хвилястим фарбованим орнаментом, який складається з білих і коричневих смуг, що, чергуючись між собою,

охоплюють навкруги посудину. Висота кубка 7, діаметр вінець 9,4, денця 8, кільцевої ніжки 3,9, товщина стінок 0,3 см.

Праворуч покійника стояло три миски: велика — посередині і менші — по краях.

Велика миска (табл. I, 3) зроблена у формі чаші з відігнутими назовні закругленими вінцями і плавно відігнутим до денця корпусом. Нижня поверхня посудини добре вилощена. Дно має кільцеву ніжку. Висота миски 7,1, діаметр вінець 20, дна 9 см.

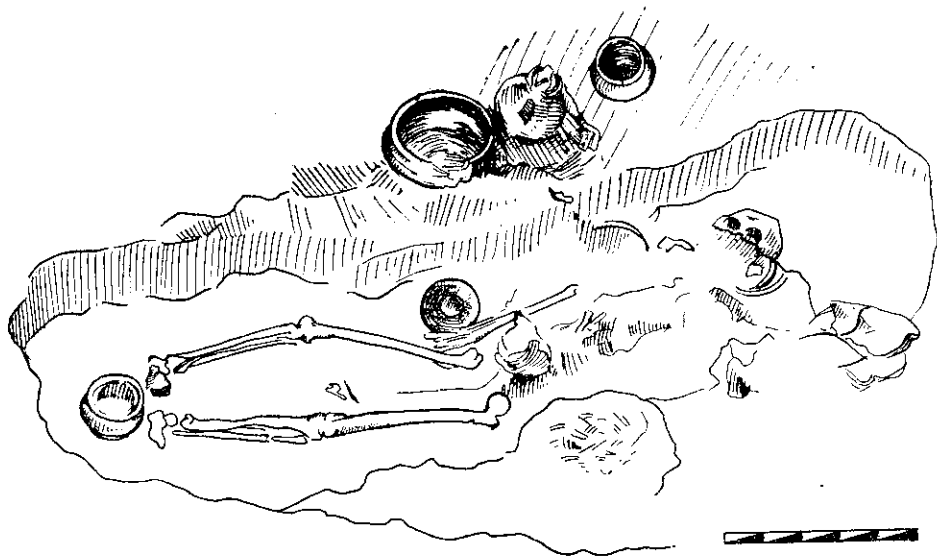

Рис. 2. Поховання № 4 (1952). Вигляд з південного сходу.

Друга миска (табл. I, 4) також сіроглиняна, лощена, має високу шийку, вінця відігнуті назовні, стінки плавно зігнуті, на денці є невелика кільцева ніжка, висота цієї миски 5,8, діаметр вінець 18,4, дна 6,1 см.

Третя миска була розтрощена і реставрувати її не вдалося.

При похованні був виявлений також кістяний гребінець, зроблений з п'яти окремих добре припасованих одна до одної пластин, скріплених залізними цвяхами з допомогою масивної жолобчастої спинки. Гребінь залягав на нижній площадці поховальної ями, поблизу голови покійника.

Поховання № 4 (1952) виявилось на рівні материкового лесу (рис. 2). Яма, орієнтована на північ—південь, спочатку мала овальну форму (2,2 × 1,6 м), але нижче вона набула чотирикутної форми (2,2 × 1,9 м) із заглибленою центральною частиною і двома площадками висотою 0,2 м, де був розміщений ритуальний інвентар. Дно ями знаходилось на глибині 1,5 м від сучасної поверхні. На дні ями виявлено рештки кістяка. В анатомічному порядку лежали частина черепа, декілька поясних хребців, кістки правої руки, частина таза і кістки ніг, які свідчать, що покійник був покладений у витягнутому положенні на спині, головою на північ.

При похованні було 7 керамічних посудин. Біля верхньої частини правої стегнової кістки лежала перевернута догори дном невелика, але глибока мисочка чорного кольору з гладкою лощеною зовнішньою поверхнею (табл. I, 12). Мисочка має опуклі боки з різким зламом посередині. Вінця в неї плавно відігнуті назовні, дно має низеньку кільцеву ніжку. Висота мисочки 7, діаметр вінець 13,5, дна 6 см. В ногах небіж-

чика на дні могили стояв ще один невеликий горщик з широким отвором і вузьким дном (табл. I, 13). Стінки горщика рівномірно опуклі і мають сліди закопченості. Під шийкою нанесено орнамент з трьох прокреслених вузьких смуг. Шийка у горщика низька, вінця плавно відігнуті назовні, денце має кільцеву ніжку. Висота горщика 10,7, діаметр вінець 11,3, дна 5,5 см.

На одній з площадок стояли 4 посудини, поставлені в один ряд по довжині поховальної ями. З них особливо цікавий сіроглиняний глек з лощеною зовнішньою поверхнею, що стояв у центрі цієї групи (табл. I, 10). Це досить висока посудина з великою реберчастою ручкою, прикріпленою на вінцях і на зламі стінки в найширшій частині посудини. Шийка глека досить висока, має ступінчасте поширення у верхній частині, дно на високій кільцевій ніжці. Висота глека 26, діаметр найширшої частини 19, шийки 10,5, дна 8,2 см.

Поруч з глеком стояв високий сіроглиняний горщик з розширеним у верхній частині корпусом без лощіння і орнаменту (табл. I, 14). Вінця в нього відігнуті назовні, денце має кільцеву ніжку. Висота горщика 14,7, діаметр вінець 12, дна 6,7 см. З другого боку знаходилась тонкостінна світлосіра з добре лощеною поверхнею чаша (табл. I, 9). У верхній частині стінки її мають увігнуту профіліровку, денце — на кільцевій ніжці. Висота чаші 7,6, діаметр вінець 11,8, дна 6,2 см.

Поруч стояла велика сіроглиняна миска із ступінчастою профілірованою корпусу (табл. I, 11). Зовнішня поверхня її вилощена. Денце має підставкову плитку, трохи увігнуту всередину. Висота миски 6,4, діаметр вінець 18,2, дна 6,7 см.

На ліву площадку була поставлена тільки одна посудина — велика і глибока миска світлосірого кольору (табл. I, 15). Вінця відігнуті назовні, дно має кільцеву ніжку. Висота миски 11,5, діаметр вінець 24,4, дна 11,3 см. Тут же біля миски лежала купка баранячих кісток.

З дрібного інвентаря знайдено кістяний гребінець, зроблений з трьох окремих пластин, скріплених цвяхами з допомогою дугоподібної спинки, що складалася з двох щитків (табл. II, 17). Між колінами кістяка було знайдено бронзову голку з довгастим вушком, а біля лівої стегнової кістки — глиняне біконічне пряслице (табл. II, 19).

В засипці поблизу черепа знайдено восьмигранну сердолікову намистину, а на глибині 1,1 м — велику скляну намистину, інкрустовану виїмчастою емаллю світложовтого, червоного і білого кольору (табл. II, 14). Поблизу намистини у засипці поховальної ями було знайдено шийку скляної посудини (бальзамарія) (табл. II, 15), виробленої із скла білого, червоного і блакитного кольору, що чергувались між собою у вигляді зигзагів.

Поховання № 5 (1952) відрізнялось від попередніх будовою поховальної ями і складом супровідного інвентаря. Пляма поховальної ями почала простежуватись на рівні материкового лесу на глибині 1 м. З глибини 1,6 м пляма набула чотирикутної форми, зменшуючись у розмірі. Поховання було виявлено на глибині 3,6 м. Кістяк лежав у вузькій ямі розміром 2,2 × 0,9 м. З півночі і заходу над ямою зроблено площадки, що підвищувались над дном на 0,3 м і мали ширину: західна — 0,4, північна — 0,55 м. На дні ями в анатомічному порядку лежали частина грудної клітки з хребцями, права плечова кістка, фаланги лівої руки і кістки ніг, які свідчать, що кістяк був орієнтований на північ.

Поховання супроводилось п'ятьма кружальними посудинами, що відрізнялись витонченістю форм і старанністю виробки.

На північній площадці над місцем залягання черепа стояла велика тривуха ваза, всередині якої містилась скляна чаша. Ваза має темносірий колір, зовнішня поверхня її лощена і оздоблена пролощеним світлим орнаментом (табл. II, 2). Корпус вази розчленований на три горизонтальні частини. У верхній частині вінця злегка розхилені і поступово

переходять в коротку шийку, яка чітким перехватом відокремлюється від широкої центральної частини, що має форму ввігнутої смуги. Нижня частина поступово звужується до дна на кільцевій ніжці. Верхній і нижній перехвати з'єднані трьома широкими плоскими ручками. Орнамент розташований на шийці і пояску. На шийці він має вигляд густої косої сітки, а на пояску — зигзагів, розташованих вертикально із значним інтервалом. Висота вази 19,4, шийки 4,6, діаметр вінець 27, діаметр посудини в найширшій частині 31,8, ширина орнаментального пояска 6,7, діаметр шийки 20,7, дна 14,8 см.

В ногах покійника стояла миска (табл. II, 6), наповнена кістками барана і двох курей. Значна кількість кісток лежала тут же біля миски і на дні поховальної ями. Миска має лощену поверхню чорного кольору. Стінки прямолінійно розходяться від дна і, різко зламуючись, переходять в плічка і вінця з горизонтальною площадкою, що виступає назовні. Дно миски, трохи ввігнуте всередину, має замість кільцевої ніжки невеличкий вузький виступ. Висота миски 6,5, діаметр вінець 22,5, дна 6,2 см.

Тут же в ногах покійника, біля миски з кістками, стояв перевернутий догори дном кружальний кубок світлосірого кольору (табл. II, 7). Стінки кубка тонкі, вертикальні, у верхній частині трохи відігнуті назовні. Дно широке, має масивну кільцеву ніжку. Висота кубка 7, діаметр отвору 8, дна 3,7 см.

На правій боковій площадці виявлено одну цілу миску (табл. II, 8) та кілька фрагментів від іншої посудини. Миска має сіру лощену поверхню. Шийка в неї плавно зігнута і закінчується закругленими вінцями. Стінки миски після різкого зламу під шийкою плавно спускаються до дна, яке має кільцеву ніжку, трохи ввігнуту всередину. Висота миски 8,3, діаметр вінець 23, дна 7 см. З фрагментів іншої посудини видно, що це була також миска, подібна до описаної.

Скляна посудина (табл. II, 10), що містилась всередині вази, являє собою невелику півсферичної форми чашу з вдавненням і зашліфованим орнаментом у вигляді крупних кружечків, якими заповнено увесь корпус посудини. Скло чаші, сильно пошкоджене корозією, має матовий колір. У верхній частині скло викришилось, через що уявити форму вінець неможливо. Висота чаші в збереженій частині 8,2, діаметр у верхній, найширшій частині 12,5 см.

Крім посуду, при похованні № 5 був і інший інвентар. На північній площадці біля тривухої вази лежав великий кістяний гребінь, зроблений з шести окремих пластин, з'єднаних дугоподібною спинкою, що складалась з двох лицьових і двох внутрішніх пластин, скріплених бронзовими цвяхами (табл. II, 13).

Біля коліна правої ноги лежала бронзова арбалетна фібула з підігнутою ніжкою. За формою і характером пружини вона може бути датована II—III ст. н. е. На грудях кістяка лежав янтарний півсферичний гудзик. В ногах покійника було виявлено залізний листовидний наконечник стріли (табл. II, 5), і залізну шпору (табл. II, 9), а в засипці нижнього горизонту ями було знайдено залізний ніж із залишками дерев'яної ручки та бронзову пружину від іншої фібули. Біля верхньої частини лівої стегнової кістки було знайдено незначні залишки золотої парчі, очевидно від якогось багатого одягу. Найцікавішою знахідкою були виявлені на західній площадці, напроти того місця, де мав лежати череп, II білих і II чорних скляних гральних шашок, зроблених у вигляді плоских низу і опуклих зверху кружечків (табл. II, 1). Шашки, очевидно, містились у дерев'яній шкатулці, від якої збереглися незначні залишки зотлілого дерева, дві бронзові скобки (табл. II, 12), що скріплювали стінки, та мініатюрна срібна дужка (табл. II, 4) для закривання шкатулки.

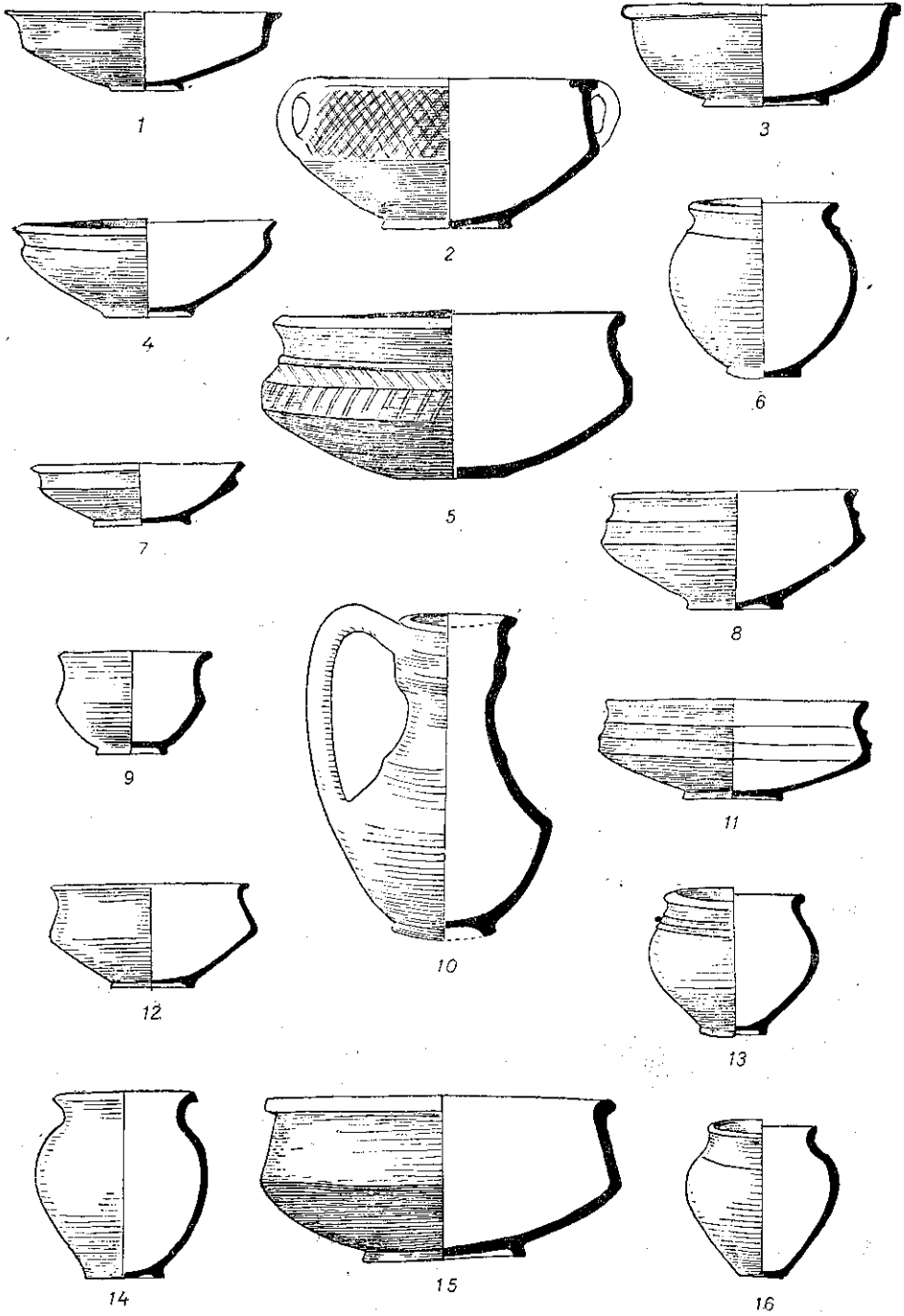

Табл. I. Матеріали з поховань, досліджених у 1952 р.

1 — поховання № 1; 2—8, 16 — поховання № 2; 9—15 — поховання № 4.

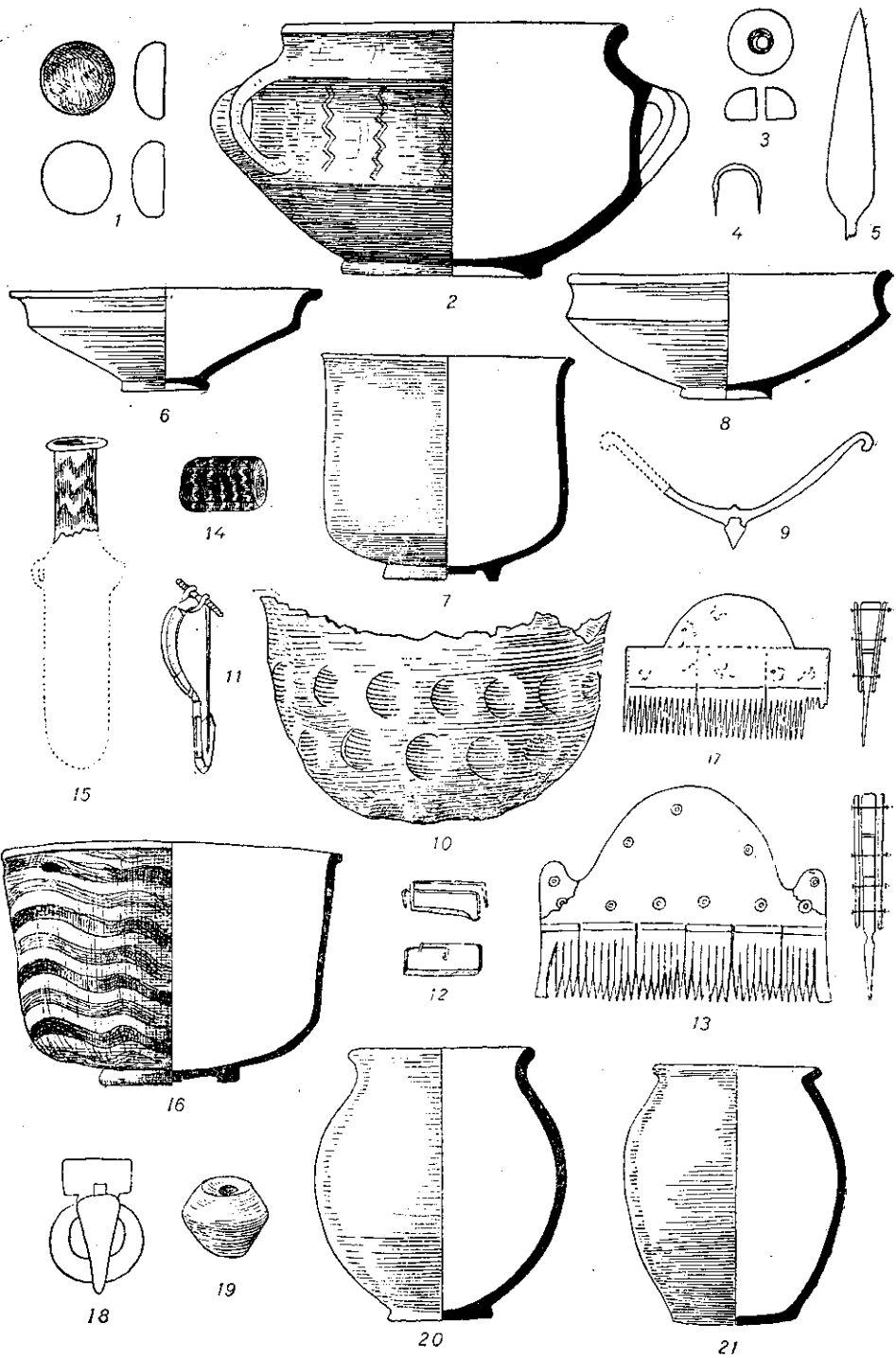

Табл. II. Матеріали з поховань, досліджених у 1952 р.

1-13 — поховання № 5; 14-17, 19 — поховання № 4; 18 — поховання № 1; 20, 21 — поховання № 6.

в) Поховання в ямах з боковою приступкою

Таких поховань з північною орієнтацією виявлено два. Найцікавішим з них було поховання № 2 з розкопок 1954 р.

Поховання № 2 (1954) виявлено в ямі з боковою приступкою, глибиною 1,20—1,35, довжиною 2,—2,1, шириною в північній частині 1,6, в південній — 1,3 м. Бокова приступка має висоту 0,10—0,15 м. Заглиблена частина знаходиться із західного боку і має ширину 0,7—0,9 м. На дні заглиблення в анатомічному порядку лежала нижча частина кістяка — кістки ніг, таза (без крижової кістки), правої і лівої рук нижче ліктя (кістки грудної клітки, плечова кістка лівої руки і череп відсутні), які свідчать, що покійник був покладений головою на північ. Ноги у нього були прямі, трохи розведені, руки простягнуті вздовж тіла. Довжина ніг з тазом 0,84, до плеча 1,4 м.

Біля лівої ступні вище заглиблення стояв кружальний горщик, а біля нього лежало кілька кісток тварин. Біля правого стегна стояла кружальна миска.

Ця частина кістяка і дві посудини були забиті дуже твердою лесовою глиною, яку на око важко було відрізнити від материка. Східна частина ями над приступкою була заповнена мішаною грудкуватою пухкою землею і мала грушовидну форму, довжиною 2,2, шириною в північній частині 1,4, у південній — 0,8 м. Тут знайдено три посудини — амфороподібний глек, що стояв між двома горщиками, денця яких знаходились над кістками лівої руки кістяка, але їх не торкалися.

Над посудом, на глибині 1 м від сучасної поверхні, на купці лежали людські ребра, хребці, плечова кістка лівої руки, крижова кістка. Трохи віддалік лежали лопатка, ключиця і хребець цього ж кістяка. На одній з кісток було помітно зеленувату пляму від окису якоїсь мідної або срібної речі.

В темному заповненні ями на глибині 0,6 м, крім того, знайдено велике бочковидне ошлаковане пряслице (висота 2, діаметр 4 см), а у верхній частині ями на глибині 0,2—0,4 м знайдено два уламки від посудини з шорсткою поверхнею, уламок з мазкою поверхнею та два шлаковані уламки.

Поховання, таким чином, має всі ознаки повторного порушення кістяка. Яму з боковою приступкою, в якій поховали супроводжуваного посудом покійника, спочатку забили твердою глиною, потім через деякий час її знову розкопали, причому північна частина повторної ями порушила лише верхню половину кістяка і залишила непорушеною нижню. Після того як були витягнуті череп і кістки грудної клітки, яму знову засипали.

Три посудини, виявлені в мішаному ґрунті, або стояли спочатку при покійнику в головах і тепер були лише трохи переміщені, або ж поставлені додатково до тих двох, що вже раніш стояли в ногах покійника. Після того як зазначені три посудини були покриті землею, в яму знову поклали частину кісток верхньої частини кістяка без черепа. Судячи з того, що у верхній частині ями виявлено уламки посуду, серед яких були і шлаковані, а також шлаковане пряслице, можна думати, що повторне порушення кістяка супроводилось якоюсь тризною і розпалюванням багаття.

Отже, біля самого поховання знайдено п'ять кружальних посудин: три горщики, один амфороподібний глек та одну миску.

Всі три горщики виготовлені з глини, що має домішку кварцу і дрібного шамоту. Поверхня їх сірого кольору, шорстка, навіть горбкувата. У нижній частині є сліди підправки правилкою. У всіх трьох денця на підставкових плитках.

Один з горщиків, що стояв біля ніг, має майже кулясту форму. Вінця у нього відігнуті, з потовщеним краєм. На дні має латку з глини (можливо, під час знімання з круга на дні зробилась дірочка, на яку гончар відразу ж поклав глиняну латку). Висота горщика 15,7, діаметр вінець 10,2, бочка 14,2, дна 7,5 см. У другого горщика вінця відігнуті, закруглені. Плічка високі, плавно закруглені, прикрашені рельєфною однобічною горизонтальною смужкою. Висота цього горщика 15,7, діаметр вінець 12,4, бочка 15,7, дна 7,4 см. У третього горщика вінця відігнуті, закруглені, плічка високі з чітким переламом, прикрашені рельєфною горизонтальною смужкою. Висота його 17,7, діаметр вінець 13,9, бочка 17,4, дна 7,8 см.

Амфороподібний глек з двома ручками, що стояв між двома останніми горщиками, зроблений з відмученої глини, що має дуже дрібні домішки. Поверхня його добре згладжена, сірого кольору з жовтуватим відтінком. У нижній частині посудини в деяких місцях є сліди випадання дрібних домішок. Шийка у глека коротка, розширюється вгору, плічка високі, плавно опуклі. Нижня частина закруглено-конічна, денце на підставковій плитці. Під вінцями на шийці є широкий виступ, якому зсередини відповідає западина. Нижче неї проходить рельєфна смужка. Ручки плоскі, колінчасті. Висота глека 21,6, діаметр вінець 9, шийки 7,5, бочка 17, дна 8, довжина ручки 5,2 см.

Миска біконічна, виготовлена з добре відмученої глини, що має дуже тонкі домішки. Поверхня добре лощена, темносірого кольору. Діаметр вінець менший за діаметр найширшої частини бочка, але плічка у неї настільки високі, що вона справляє враження відкритої миски. Вінця відігнуті, бочок високий, біконічний, з чітким ребром. Дно на кільцевій ніжці. Висота миски 9,2, діаметр вінець 20,1, бочка 20,9, дна 8 см.

Відрізняється від усіх поховань формою ями поховання № 18 (1954). Контури її, як і в решті випадків, виявилися на глибині 0,60 м. Тут вона мала форму овала розмірами 2—2,3 × 1,3 м, орієнтованого з півночі на південь. Із західного боку дно ями з двома приступками. Перша приступка починається на глибині 1,1, друга — на глибині 1,3 м. Ширина обох приступок 0,7—0,8 м. Найглибша частина знаходиться в східній половині ями на глибині 1,50—1,55 м. Ширина її 1,5 м. Яма мала невеликий боковий підбій, що заглиблювався приблизно на 0,15 м.

На дні ями лежали кістки ніг нижче таза і кістки лівої руки нижче лікта. Очевидно, покійник був покладений у витягнутому стані головою на північ, ноги у нього були майже зімкнуті.

На правій гомілці кістяка лежав залізний ніж (довжиною 16 см, довжина леза 12, ширина — 2 і 1 см). Ручка у ножа, очевидно, була дерев'яна. Гвіздок, що скріплював її з черенком, зберігся. Біля ножа лежала купка кісток дуже маленького поросяти¹. При розчистці ями, крім того, знайдено бронзову пряжку з плоским масивним кільцем, тоненьким клювоподібним язичком та прямокутною обоймицею. Довжина пряжки з обоймою 3,7, довжина обойми 1,7, ширина — 2 см.

Під час зняття кістяка знайдено нижню частину горщика з шорсткою поверхнею (в тісті є домішка дрібного шамоту), з гарно оформленим денцем у вигляді високого піддона, значно розширеного у нижній частині і порожнього всередині. Висота збереженої частини 8, діаметр найширшої частини 15, дна 7,7 см.

Понад ямою та в ямі знайдено 15 дрібних уламків посуду (миски на кільцевій ніжці та з горизонтально відігнутими краями), а також чотири шлаковані черепки.

¹ Визначення І. Г. Підоплічка.

Поховання з північно-західною орієнтацією

а) Поховання в мілких ямах

Таких поховань виявлено два.

Поховання № 10 (1954). Судячи за нижніми рештками ями, що злегка заглиблювалась у жовтуватий ґрунт і через те стала трохи помітною під час розкопок, довжина її 0,9, ширина 0,6, глибина 0,6 м. На дні ями на спині лежав кістяк дитини, орієнтований головою на північний захід. Руки у нього витягнуті вздовж тіла, ноги прямі, збереглись до колін. Довжина кістяка до колін 0,38 см. При розчистці кістяка знайдено 9 уламків від лощених мисок.

Поховання № 19 (1954). Контури ями простежити не вдалося. Скелет довжиною 1,7 м, кістки якого дуже зогліли, лежав на спині. Ноги прямі, майже зімкнуті, руки витягнені вздовж тіла. Біля ніг кістяка стояла миска, в якій лежав маленький горщик. Біля миски були кістки тварини. Горщик зроблений на крузі, призмкуватий, кулеподібний з шорсткою поверхнею сірого кольору. В тісті є домішка піску та окремих зерен шамоту. Вінця злегка відігнуті. Край у нього закруглений, дно на підставковій плитці. У нижній частині посудини є сліди підправки правилкою. Висота горщика 9,4, діаметр вінець 11, бочка 13, дна 6 см.

Миска кружальна, з відмученої глини, що має домішку піску. Поверхня лощена. В тих місцях, де лиск стерся, поверхня посудини мажеться. Вінця злегка відігнуті, бочок біконічний, дещо на кільцевій ніжці. Миска прикрашена однобічним виступом, над яким продавлено зигзагоподібну смужку. Висота миски 11, діаметр вінець 19,5, бочка 24, дна 7,9 см.

Біля поховання, крім того, знайдено уламки дуже пошкодженого залізного предмета, можливо кільця.

б) Поховання в ямах з прямовисними стінками

Таких поховань з північно-західною орієнтацією виявлено два.

Поховання № 1 (1952) виявлено в ямі з прямовисними стінками, глибиною 1,20, шириною 0,85 м, в значній мірі поруйнованій кагатом. Від скелета лишилися тільки кістки ніг. Біля поховання знайдено уламки миски, що реставрувалася, середземноморську черепашку, використану як підвіска, та дві бронзові пряжки (біля ніг покійника).

Миска виготовлена на гончарському крузі з добре відмученої глини. Саранно залощена поверхня її сірого кольору. Край миски, зрізаний горизонтально, трохи виступає назовні. Бочок біконічний, дно на великій кільцевій ніжці. Висота миски 5,8, діаметр бочка 19,2, дна 5,5 см (табл. I, 1).

Обидві пряжки з обоймами доброї збереженості. Дужка і язичок у них відлиті, обойми ковани. Обидві дужки потовщені з зовнішнього боку. Язичок довгий, має форму клюва хижого птаха. Обойми чотирикутні. Довжина обох пряжок 3,6, ширина однієї — 2, другої — 1,4 см (табл. I, 18).

Поховання № 3 (1952) виявлено в чотирикутній ямі довжиною 2,1, шириною 0,9, глибиною 1,3 м. На місці лежали череп без нижньої щелепи, частина грудної клітки, ліва плечова кістка і кістки ніг, перехрещені в колінних суглобах. Решта кісток була відсутня. Біля кістяка знайдено кілька уламків кружального посуду, що лежали ліворуч від черепа, та кістяний гребінець, зроблений з окремих пластинок, скріплених цвяхами, що лежав на грудях покійника. Поблизу гребінця знайдено одну сердолікову восьмигранну намистину.

в) Поховання в ямі з боковою приступкою

Виявлено одне таке поховання з північно-західною орієнтацією.

Поховання № 14 (1954). Від нього збереглась нижня частина ями, яка має форму овала довжиною 1,9—2, шириною 1,4—1,5 м. Західна частина ями була заглиблена, порівняно із східною, на 0,25 м і досягала глибини 1,3 м від сучасної поверхні. Ширина заглибленої частини 0,6—0,7, глибина східної частини 1,05, ширина — 0,8 м. Яма, можливо, мала невеликий боковий підбій.

В анатомічному порядку і на своєму місці знайдено лише кістки правої ноги нижче коліна. Решта кісток була розкидана по ямі. Череп без нижньої щелепи лежав у північно-західній частині ями, на правому виску, тім'ям на північний захід. Поруч з ним лежала крижова кістка. Трохи далі — кістки таза, над якими лежали навхрест стегнові кістки, а також деякі інші кістки ніг (кістки лівої ноги зрослися в коліні) та деякі кістки рук. Крім того, у ямі знайдено кілька хребців і решта кісток рук. Одна кістка лежала на приступці.

В засипці ями і навколо поховання знайдено багато уламків посуду: горщиків з шорсткою поверхнею (17 уламків), мисок з лощеною поверхнею (30 уламків), в більшості з них поверхня мажеться. Крім того, знайдено денце ліпної посудини, уламки римських амфор (4), а також шлаковані уламки.

Поховання із західною орієнтацією

а) Поховання в мілкій ямі

Серед поховань із західною орієнтацією одне було в мілкій ямі — поховання № 11 (1954). Воно виявлене на глибині 0,5 м. Форму ями простежити не вдалося. Від кістяка лишився череп без нижньої щелепи, що лежав на лівому виску тім'ям майже на захід, та кілька розкиданих по ямі кісточок тулуба. Біля поховання та в засипці ями виявлено 12 невиразних уламків посуду, серед них один уламок жовто-глиняної амфори.

б) Поховання в ямі з заглибленою центральною частиною

Таких поховань із західною орієнтацією виявлено три.

Поховання № 6 (1954) виявлено в ямі глибиною 1—1,1 м від сучасної поверхні, довжиною 2,1, шириною 1,1 м. Висота приступок 0,3, ширина 0,2 м. Заглиблена частина мала ширину 0,7, довжину 1,9 м.

На дні ями в анатомічному порядку лежали тільки кістки ніг нижче колін і плечова кістка правої руки. В північно-західному кутку на дні ями лежали складені на одній купці поламані кістки рук та ніг, на другій — частина хребців та ребер людини. Положення кісток ніг та рук дозволяє констатувати, що покійник лежав на спині з витягнутими руками і прямими, злегка розімкнутими ногами. В заповненні ями виявлено 16 дуже невиразних уламків посуду. Серед них вінця від миски з поверхнею, що мажеться, та уламки посуду з шорсткою поверхнею з домішкою дрібного шамоту.

Поховання № 8 (1954) виявлено в ямі глибиною 1,6, довжиною 2,2, шириною 1,1 м. Обидва приступки мають висоту 0,5—0,6, ширину 0,25—0,30 м. Ширина найглибшої частини 0,9—0,7 м. В анатомічному порядку лежали лише кістки ніг нижче колін, що знаходились на дні ями в північно-східній частині, які дозволяють думати, що покійник лежав на спині головою на захід. Трохи вище вказаних кісток ніг лежали на купці решта кісток ніг, кістки рук і уламки таза. Ребра і хребці лежали на іншій купці в північно-західній частині ями на

глибині 1,4—1,5 м. Череп без нижньої щелепи лежав у східній частині ями на глибині 1,25 м. Недалеко від черепа лежали дві парні арбалетні фібули з підв'язною ніжкою і залізною віссю. Обидві фібули виготовлені з бронзи. Стержень у обох з них зроблений з розплющеного дроту, кінець якого у два витки обернутий навколо стержня. Вісь залізна, довжиною 3,5 см. На ній намотано пружину у два витки із нижньою тетивою. Між кістками грудної клітки знайдено рештки зовсім зотлілої скляної посудини із прозорого жовтуватого скла. В засипці ями знайдено намистину зеленуватого скла, уламок залізного шильця в кістяній оправі (довжиною 6,5 см, діаметр оправі 1 см) та 12 уламків глиняного посуду. 11 уламків такого самого посуду знайдено над похованням на глибині 0,2—0,4 м.

Поховання № 17 (1954) виявлено також у прямокутній ямі глибиною 1,3 м, звуженій у нижній частині, що, очевидно, мала дві поздовжні погано формовані бокові приступки. Довжина ями 1,8—2, ширина 1—1,2 м у верхній частині і 0,8—1 м — у нижній. Від кістяка збереглося лише декілька кісток і череп. На первісному місці виявлено лише череп, який лежав на потилиці тім'ям на захід. Деякі кістки рук і ніг, ребра і тазові кістки були розкидані по ямі, але концентрувалися головним чином у південно-східному кутку. В засипці ями знайдено біконічне глиняне пряслице діаметром 3,5, висотою 1,3 см, три коралові намистини, одну намистину із зеленої скловидної маси та одне бронзове кільце з скрученими кінцями. Над ямою знайдено 9 уламків посуду і серед них — один уламок амфори.

в) Поховання в ямі з боковою приступкою

Виявлено одне таке поховання із західною орієнтацією.

Поховання № 7 (1954). Могильна яма глибиною 0,5 м мала форму овала довжиною 2,3, шириною 1,1—1,3 м, що звужується донизу і на дні має ширину 0,7—0,9 м. Приступка з південного боку висотою 0,42, шириною 0,25 м веде з ями у ще одне овальне заглиблення, що зливається з ямою і має довжину 1,6, ширину 1,3 і глибину 0,9 м.

В південно-східній частині ями в анатомічному порядку лежали кістки ніг нижче колін. Гомілкорова кістка лівої ноги коротша за праву і має мозолі від зростання після перелому. В південно-західній частині ями в безладді лежали стегнові кістки, кілька ребер, хребців, крижова кістка і одна половина таза. У верхній північно-західній частині ями (на глибині 0,55 м від сучасної поверхні) знайдено слабо випалену грудку глини, якій надано форму маленького хлібця (діаметром 13, висотою 6 см). Зі споду на ньому є відбитки дерев'яної плахи, на якій він, очевидно, був випалений. В заповненні ями, крім того, знайдено уламок скляної намистини, шлакований «жетон» від шашок білого кольору і великий злиток з прозорого скла, а також 53 дрібні уламки посуду з шорсткою, лощеною і мазкою поверхнею, 11 шлакованих уламків. Один з уламків з лощеною поверхнею прикрашений штампованим орнаментом у вигляді довгастої розетки. На глибині 0,2—0,4 м, тобто, очевидно, на рівні давнього горизонту, знайдено 43 уламки посуду, подібного до виявленого у заповненні ями. Серед уламків був один ліплений, а також 19 шлакованих. Тут же знайдено уламок сірожовтуватої амфори і кусок шлакованої печини та широку голівку кованого залізного цвяха.

Поховання з південною орієнтацією

Одне поховання (№ 20), виявлене в 1954 р. на глибині 0,5 м, належало дуже маленькій дитині, кістки якої настільки зотліли, що їх важко було розглядіти в темному ґрунті. Краще були помітні кістки грудної

клітки та деякі частини рук і ніг. Довжина збереженої частини 0,25 м. Покійник, видимо, лежав на спині головою на південь. Руки і ноги у нього були витягнуті. Між кістками грудної клітки знайдено 7 намистин — одну сердоликову, що має форму неправильної призми, свердлену алмазним штифтом, одну скляну бочковидну та 5 бочковидних бірюзового кольору, невідомо, з якої маси.

Таким чином, серед 19 трупопокладень не виявлено таких, в яких би повторився весь комплекс певних ознак, що визначають характер поховання. Останні можна групувати за орієнтацією, формою ями або за положенням кістяка, але не за сукупністю всіх цих даних або хоча б кількох з них. Отже, 19 поховань — це по суті 19 комбінацій вказаних тут ознак.

Розкопані поховання становлять невелику частину могильника, і важко сказати, в якій мірі вони є типовими для нього. Якщо ж ґрунтуватися лише на цих розкопаних похованнях, то треба визнати, що Переяслав-Хмельницький могильник не становить якогось особливого явища і не вирізняється серед решти відомих черняхівських могильників. Про те, що поховання в черняхівській культурі відзначаються великою різноманітністю, було відомо ще з розкопок Черняхівського могильника, на якому В. В. Хвойко нарахував понад 17 найтиповіших варіантів¹.

Серед 59 поховань, розкопаних в 1954 р. на Будештському могильнику, автор розкопок Е. А. Рікман виділяє 9 окремих груп, які в свою чергу мають деякі варіації².

26 поховань, розкопаних в 1952 р. Е. О. Симоновичем біля с. Гаврилівка (вівчарня) поділяються на 5 груп, серед яких в свою чергу є варіанти³.

Наявність порушених кістяків також не є особливістю, властивою лише розглянутому могильнику. Вони відомі в Черняхівському, Маслівському, Лохвицькому, Гаврилівському, Будештському і деяких інших могильниках. На Черняхівському могильнику їх було до 40 з 250, або 16%, і якщо судити з плану, доданого до публікації В. В. Хвойка, всні концентрувалися голівним чином в північній частині могильника⁴.

Незважаючи на те, що серед розкопаних 19 трупопокладень Переяслав-Хмельницького могильника лише два-три кістяки збереглися непошкоденими, твердити, що трупопокладення з порушеним кістяком є основним типом поховань на самому могильнику, не дозволяє невеликий обсяг розкопок. Результати розкопок зазначеного могильника є лише одним із свідчень різноманітності поховальних обрядів черняхівської культури. Важливо відмітити при цьому, що на могильниках, які віддалені один від одного на 400—500 км, як наприклад, Будештський, Черняхівський і Переяслав-Хмельницький, зустрічаються однакові за типом поховання, а культура при всій її складності має в цілому монолітний і разом з тим дещо знівельований характер.

На Переяслав-Хмельницькому могильнику, так само як і на багатьох інших могильниках цього типу, нівелюючою ознакою є не тільки археологічний інвентар, який не виходить за рамки відомого нам черняхівського комплексу, а й залишки ритуальної тризни у вигляді більшої чи меншої кількості уламків посуду (значна частина яких шлакована) у засипці ям та навколо них. Обидві ці ознаки властиві абсолютно всім похованням Переяслав-Хмельницького могильника. Не становлять ви-

¹ В. В. Хвойка, Поля погребений в Среднем Приднепровье, ЗРАО, т. XII, новая серия, в. 1-2, 1901, стор. 180.

² Повідомлення Е. А. Рікмана на засіданні відділу слов'янської археології Інституту археології АН УРСР в жовтні 1955 р.

³ Э. А. Симонович, Памятники черняховской культуры степного Приднепровья, СА, XXIV, 1955, стор. 282—316.

⁴ В. В. Хвойка, ук. твір, стор. 175.

нятку щодо цього і два поховання з ямою, що, очевидно, мала боковий підбій.

Для всіх поховань зазначеного могильника спільним є також те, що при наявності великої кількості поховальних варіантів комбінується порівняно невелика кількість ознак, які в минулому, можливо, чітко групувалися, але тепер переплуталися настільки, що важко встановити їх основні вихідні групи. Ясно тільки, що таких вихідних груп було щонайменше дві-три.

На даному могильнику, так само як і на інших черняхівських могильниках, співіснують інвентарні і безінвентарні поховання. Важко сказати, в якій мірі були споряджені інвентарем трупоспалення, оскільки на могильник потрапляли лише частина кальцинованих кісток і окремі уламки посуду. Щодо трупопокладень, то, як видно з опису, переважаюча їх більшість мала супровідний, часом значний інвентар.

Всі шість трупопокладень, розкопаних в 1952 р. в північно-східній частині могильника, були інвентарні і серед них — поховання з найбагатшим інвентарем. Серед розкопаних в 1954 р. 13 поховань з трупопокладеннями 5 було безінвентарних. Вони концентрувалися в південно-східній частині могильника. Тут же виявлено і поховання з західною орієнтацією.

Весь комплекс знахідок, виявлених в північно-східній частині могильника, дозволяє датувати його III—IV ст н. е. Можна думати, що якась частина поховань в південно-східній частині могильника могла бути дещо пізнішою.

В. К. ГОНЧАРОВ, Е. В. МАХНО

МОГИЛЬНИК ЧЕРНЯХОВСКОГО ТИПА У ПЕРЕЯСЛАВА-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Резюме

Могильник розположен на плато правого берега р. Трубеж, на відстані 1,5 км к северо-западу от г. Переяслав-Хмельницький. Он обнаружен в 1951 г., а в 1952 и 1954 гг. здесь производились раскопки, при которых вскрыта площадь 1307 м² и обнаружены 40 погребений и 2 кенотафа.

Почти половину (21, или 52,5%) погребений составляют трупосождения. Они залегали на глубине 0,25—0,40 м и состояли из небольшой кучки кальцинированных костей, при которых встречаются отдельные шлакированные обломки сосудов. Только в одном из таких погребений найдены крупные обломки миски на кольцевой ножке, два глиняных пряслица и две стеклянные бусины.

Другая группа погребений — трупоположения (19, или 47,5%), обнаруженные на разной глубине в разной формы ямах с различной ориентацией и положением скелета. На глубине 1—1,2—1,3 м залегало больше половины погребений с трупоположением (11, или 58%), более мелко залегало около четверти и приблизительно столько же — более глубоко. Только одно погребение залегало на глубине 3,6 м. У большинства ям стены вертикальные, отвесные; в плане такие ямы приближались к прямоугольнику. Около трети погребений имели ямы с углубленной центральной частью, в которой находился покойник. Встречались также ямы с боковой ступенькой. Два погребения имели небольшой боковой подбій. На север было ориентировано около половины погребений (8, или 42%), многие имели северо-западную (5, или 26,5%) и западную (5, или 26,5%) ориентацию. Одно детское погребение, по-видимому, было ориентировано на юг.

За два года раскопок обнаружены только три погребения со скелетами, кости которых лежали в анатомическом порядке. Очень часто (6, или 31%) в анатомическом порядке лежала только нижняя часть скелета ниже таза, а также некоторые кости одной из рук, в некоторых случаях (3, или 16,5%) на месте лежали только кости ног ниже колен, остальные кости были разбросаны по яме. Есть основание предполагать, что нарушение скелетов связано с определенным ритуалом. Среди 19 раскопанных трупоположений не обнаружено таких, в которых повторился бы весь комплекс признаков, определяющих характер погребения. Какой-либо закономерности в соотношении формы и глубины, а также ориентации и положения скелетов проследить не удалось. Общим для всех погребений Переяслав-Хмельницкого могильника является типично черняховский вещественный комплекс и остатки ритуальной тризны.

Большинство трупоположений сопровождалось инвентарем. Среди них были богатые погребения с импортными вещами, одно из них имело оружие. Встречались также безинвентарные погребения. Они обнаружены в юго-восточной части могильника.

Судя по материалам Черняховского, Масловского, Будештского и других могильников, разнообразие погребальных вариантов присуще черняховской культуре, и Переяслав-Хмельницкий могильник не является в этом отношении исключением.

Инвентарь могильника позволяет датировать его III—IV ст. н. э., хотя не исключено, что какая-то часть безинвентарных погребений с западной ориентацией костяков могла быть несколько более поздней.
